

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบผลการประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวยากจนและครอบครัวทั่วไปด้วยแบบประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข มหาวิทยาลัยขอนแก่นสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้วิจัยได้มีการนำแนวคิด ทฤษฎี ที่เข้ามาเป็นพื้นฐานทางความคิด และเป็นแนวทางในการดำเนินงานวิจัยทางด้านการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข ดังต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต

ก่อนนำไปสู่แนวคิดในเรื่องของคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ผู้วิจัยขอแนะนำนิยาม ของคำว่าคุณภาพชีวิตที่นักวิชาการได้ให้คำจำกัดความอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นพื้นฐานในการโยนไปสู่แนวคิดด้านคุณภาพชีวิต ดังนี้

ความหมายของคุณภาพชีวิต

นิยามของคำว่า “คุณภาพชีวิต” นั้นเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก มีผู้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้มากมายและแตกต่างกันออกไป จึงถือว่าเป็นเรื่องยากในการนิยามความหมายให้เป็นที่ยอมรับอย่างเป็นสากล เนื่องจากคุณภาพชีวิตเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากทางด้านจิตใจ ซึ่งบุคคลสามารถตีความ หรือแสดงมุมมองที่แตกต่างกันได้ โดยขึ้นอยู่กับความรู้พื้นฐาน ประสบการณ์ ความคิด และปรัชญาการใช้ชีวิตของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ คุณภาพชีวิตยังขึ้นอยู่กับคุณค่าที่แฝงอยู่ในแต่ละบุคคล ซึ่งการให้นิยามไม่ได้คำนึงถึงความแตกต่างทางด้านอายุ ชนชั้นทางสังคม การศึกษา ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน จึงทำให้การนิยามคุณภาพชีวิตเป็นเพียงการกำหนดใช้ในการศึกษาเฉพาะกลุ่ม หรือเฉพาะประเด็น (Romney and Brown, 1994) อย่างไรก็ตามมีผู้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้หลายแนวทาง ตัวอย่างเช่น

องค์การยูเนสโก (UNESCO, 1993) ได้นิยามว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ระดับความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม และระดับความพึงพอใจ ในความต้องการส่วนหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้นคุณภาพชีวิตจึงเป็นระดับของการมีชีวิตที่ดี มีความสุข ความพึงพอใจในชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคม

สต็อคเดล (Stockdale, 1973) อธิบายความหมายไว้ว่า “คุณภาพชีวิตไม่ได้หมายถึงการกินดีอยู่ดีทางด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่ควรประกอบด้วย สุขภาพทางจิต ความสามารถในการ

สร้างสรรค์ ความมีศักดิ์ศรี การได้รับการยอมรับ การรู้สึกว่าเป็นที่รักของคนอื่น และการปราศจากความกลัวและความกังวล”

นิพนธ์ คันทะเสวี (2528: 85) ให้ความเห็นว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิด และจิตใจ เป็นชีวิตที่ดีมีความสุขทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ตามควรแก่สภาพและสภาวะ

วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ (2550) ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่าเป็นองค์ประกอบที่ให้ความพึงพอใจแก่บุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนาโดยไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว มีความพึงพอใจที่ได้รับการตอบสนองความต้องการทางจิตใจและสังคมทั้งระดับจุลภาค มหภาค รวมถึงชีวิตที่มีความสุข สามารถปรับตัวเองเข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้

อมร นนทสุต (2526, อ้างใน รณยุทธ บุตรแสนคม, 2540) กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต คือ อาหารและโภชนาการที่เหมาะสม เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม การดูแลอย่างง่าย ๆ สำหรับสุขภาพทางกายและจิต การศึกษาขั้นพื้นฐานและการพัฒนาอาชีพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม ที่จำเป็นเพื่อการประกอบกิจการและการดำรงชีพอย่างยุติธรรม

ยุพา อุดมศักดิ์ (2516 อ้างใน คุษฎี อายุวัฒน์ 2548) ให้ความหมายว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนา ซึ่งเป็นค่าเทียบเคียง ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวแน่นอน ทุกคนหรือทุกประเทศมีการกำหนดมาตรฐานในเรื่องดังกล่าวแตกต่างกันตามความต้องการ ซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และสภาวะต่างๆ ด้วย

ชัยวัฒน์ ปัญญาพงษ์ (2537 : 138 อ้างใน สมใจ ฉัตรไทย, 2543 : 29) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพที่ไม่เป็นภาระ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทางร่างกายและจิตใจ มีความคิดสามารถดำรงสถานภาพด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และค่านิยมทางสังคม สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าหรือปัญหาที่ซับซ้อนได้ สามารถคาดคะเนเหตุการณ์ข้างหน้าได้อย่างถูกต้องและสามารถดำเนินวิธีการที่ชอบธรรมเพื่อให้ได้สิ่งที่พึงประสงค์ภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่

โอเรม (Orem, 1991) ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดทฤษฎีสำคัญทางการพยาบาล “Self-Care” ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่า เป็นการรับรู้ถึงภาวะที่ปรากฏอยู่ของตน ซึ่งแสดงออกโดยความพึงพอใจ ความยินดี และการดำรงไว้ซึ่งความเป็นบุคคล คุณภาพชีวิตเกี่ยวข้องกับคุณภาพความสำเร็จในการใช้ความพยายามของบุคคล และการมีแหล่งประโยชน์ต่างๆ อย่างเพียงพอ

แคมป์เบล (Campbell, 1976) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า เป็นผลของการเปรียบเทียบของแต่ละบุคคลที่มีความคิดเห็นต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ กับสถานการณ์ที่เขาอยากเป็น

หรือคาดหวัง ผลของการเปรียบเทียบคือความรู้สึกพึงพอใจ การมีความสุขหรือไม่มีความสุข ซึ่งเป็นการตัดสินของแต่ละบุคคล

ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543 : 57) สรุปไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตของบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างเหมาะสม ไม่เป็นภาระและไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ และสามารถดำเนินชีวิตที่ชอบธรรม สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ค่านิยมของสังคม สามารถแก้ไขปัญหา ตลอดจนการแสวงหาสิ่งที่ตนปรารถนา ให้ได้มาอย่างถูกต้อง ภายใต้อำนาจและทรัพยากรที่มีอยู่ ซึ่งจุดเน้นของคุณภาพชีวิตจากความหมายดังกล่าวอาจจำแนกได้ 3 ประการ คือ

1. ทางด้านร่างกาย คือ บุคคลต้องมีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งเป็นผลจากการได้รับการสนองตอบทางด้านปัจจัยความจำเป็นขั้นพื้นฐานที่พอเหมาะ
2. ทางด้านจิตใจ คือ บุคคลมีสภาพจิตใจที่สมบูรณ์ ร่างกายแข็งแรง ไม่วิตกกังวล มีความรู้สึกที่เป็นสุขและพึงพอใจในชีวิตของตนเอง ครอบครัว และสังคม ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น
3. ทางด้านสังคม คือ บุคคลที่สามารถดำรงชีวิตภายใต้บรรทัดฐาน และค่านิยมทางสังคม ในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมได้อย่างปกติสุข เป็นต้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2549) กล่าวถึงคุณภาพชีวิตไว้ว่า ชีวิตที่ดี ที่น่าพอใจ ทั้งในระดับบุคคล และครอบครัวโดยเฉพาะการมีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของชีวิตอย่างเพียงพอ มีชีวิตครอบครัวที่สงบสุข มีความมั่นคง ปลอดภัยทั้งชีวิตและทรัพย์สิน มีการศึกษาสามารถพึ่งตนเองได้และมีชีวิตที่สงบสุขตามอัธยาศัย

ส่วนคุณภาพชีวิตและสังคม อมรา พงศาพิชญ์ (2549) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การที่ประชาชนในชุมชนมีชีวิตที่ดีทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา สามารถใช้ภูมิปัญญาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและสังคมจนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และร่วมกันพัฒนาสังคมของตนให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และควรรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของสังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไปได้

ศิริวรรณ บำรุงศิริ (2548) ได้ศึกษาหาความหมายของคุณภาพชีวิตและสรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต คือ ความเป็นอยู่ของบุคคลที่ดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีหมายถึงความพึงพอใจในชีวิตและทรัพย์สิน ความพึงพอใจในความเป็นตัวเองของบุคคล ซึ่งทางด้านร่างกาย ได้แก่ การมีรายได้ที่เพียงพอกับค่าครองชีพ การได้พักอาศัย และได้ทำงานอยู่ในสถานที่ที่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สิ่งแวดล้อมสะอาดถูกสุขลักษณะ ส่วนด้านจิตใจ ได้แก่ การมีความสุขกับชีวิตในปัจจุบันของตนเอง พึงพอใจในหน้าที่การงาน พึงพอใจในสถานภาพของตนเอง มีความสบายใจในการทำงาน และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปได้ว่ามีผู้ให้คำนิยามความหมายของคุณภาพชีวิตแตกต่างหลายมิติ ทั้งความเป็นอยู่ของบุคคลที่ดีทั้งทางด้านอัตวิสัยและภาวะวิสัย โดยเป็นการรับรู้ของปัจเจกบุคคลอย่างรอบด้าน ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และระบบคุณค่าในชีวิต รวมทั้งเป้าหมายของมนุษย์ ซึ่งการศึกษาเปรียบเทียบผลการใช้แบบประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวยากจนและครอบครัวทั่วไปด้วยแบบประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขมหาวิทยาลัยขอนแก่นสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งคณะผู้วิจัยได้พัฒนาและผ่านการวิเคราะห์ความตรงเชิงโครงสร้างด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบ (คารุณี จงอุดมการณ์ และ คณะ 2551) มาแล้ว

การพัฒนาคุณภาพชีวิต

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตในความหมายของนักวิชาการหลายท่านได้นิยามขึ้นนั้นยากต่อการยอมรับอย่างเป็นสากล เนื่องจากความหมายของคำว่า “คุณภาพชีวิต” มีลักษณะที่เป็นทั้งวัตถุวิสัย (Objective) และอัตวิสัย (Subjective) เช่น เรื่องที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย จิตใจ ความรู้สึกเกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดี เรื่องเพศ และกิจวัตรประจำวัน ดังนั้นมาตรชี้วัดคุณภาพชีวิตที่พัฒนามาบนพื้นฐานของความคิดที่กล่าวมาข้างต้น จึงประกอบด้วย 2 มิติด้วยกัน ทั้งมิติทางด้านวัตถุวิสัยและมิติทางด้านอัตวิสัย (คุชฎี อายุวัฒน์, 2548)

แนวคิดคุณภาพชีวิตขององค์กรอนามัยโลก Power, Bullinger and WHOQOL Group (2002) (อ้างถึงใน เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตขององค์กรอนามัยโลกชุดย่อ ฉบับภาษาไทย (WHOQOL – BREF – THAI) ให้นิยามคุณภาพชีวิตว่า เป็นสถานะความเป็นอยู่ที่ดีของร่างกาย จิตใจ และสังคม การรับรู้คุณภาพชีวิตของบุคคลนั้นวัฒนธรรมและค่านิยมย่อมส่งผลกับเป้าหมายและความคาดหวังเกี่ยวกับมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. ด้านร่างกาย (Physical domain) คือ การรับรู้สภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน เช่น การรับรู้สภาพความสมบูรณ์ของร่างกาย การรับรู้ถึงความสามารถในการทำงานของตน เป็นต้น
2. ด้านจิตใจ (Psychological domain) คือ การรับรู้ทางสภาพจิตใจของตนเอง เช่น การรับรู้ความรู้สึกทางบวกและทางลบที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง การรับรู้ถึงความคิด การตัดสินใจและความสามารถในการเรียนรู้ของตน เป็นต้น
3. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relationships) คือ การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการที่ได้รับความช่วยเหลือและได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคม

4. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต การรับรู้การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสภาพแวดล้อม การรับรู้ว่ามีชีวิตอยู่อย่างอิสระ มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต เป็นต้น

อนึ่ง จากการศึกษาเรื่องการพัฒนามนุษย์ของ United Nation Development Program (UNDP, 2009) ได้ข้อเสนอว่า การวัดระดับการพัฒนาประเทศควรวัดในรูปของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน และได้กำหนดเกณฑ์การวัดระดับคุณภาพชีวิตของคนขึ้น โดยคำนวณจากปัจจัยยกระดับคุณภาพชีวิต 3 ตัวแปร คือ อายุขัยเฉลี่ย การศึกษา และรายได้ต่อหัว เรียกว่า ดัชนีคุณภาพชีวิต (Human Development Index : HDI) โดยคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้จัดทำดัชนี คุณภาพชีวิต ของคนไทยขึ้นตามแนวความคิดพื้นฐานของ UNDP ดังกล่าว เพื่อเป็นเกณฑ์วัดระดับคุณภาพชีวิต ของคนไทยระดับภาพรวมทั่วประเทศ สำหรับ ดัชนีคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบทคำนวณจากข้อมูล กชช. 2 ค. ผนวก จปฐ. 13 ตัวแปร แบ่งเป็น 6 กลุ่ม คือน้ำดื่ม น้ำใช้ สาธารณสุข การศึกษา ไฟฟ้า ที่อยู่อาศัย และการคมนาคม

จากการให้นิยามความหมายของคุณภาพชีวิตในเบื้องต้น จึงหมายถึงการตระหนักรู้ต่อสถานะการดำรงชีวิตของตนเองของประชากร การตระหนักรู้ต่อสถานะการดำรงชีวิตของตนเองนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญสองด้าน ด้านแรกได้แก่ ความต้องการ (needs) ซึ่งรวมถึงความจำเป็นพื้นฐานทางด้านวัตถุ และความต้องการที่เป็น constructed needs ด้านที่สองได้แก่ทรัพยากรที่ปัจเจกและครอบครัว สามารถที่จะใช้ (dispose) เพื่อตอบสนองต่อความต้องการ ทั้งความต้องการและทรัพยากรนี้ ดำรงอยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีส่วนในการกำหนดทรัพยากรและความจำเป็นของปัจเจก และครอบครัวด้วย (คารุณี จงอุดมการณ์ และ คณะ 2550, 2551, 2552)

เนื่องจากว่าคุณภาพชีวิตเป็น “การรับรู้” และส่วนหนึ่งเป็นนามธรรม ทำให้การสื่อสารและการส่งข้อเรียกร้องเข้าไปในระบบ (คือกระบวนการในการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) เป็นไปได้ยาก เครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตในปัจจุบัน ที่ใช้ในระดับล่าง ชีวัดคุณภาพชีวิตในทางวัตถุและทางกายภาพ ด้วยเหตุนี้ ทำให้องค์กรปกครองท้องถิ่น ตอบสนองความต้องการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ไม่ตรง โดยเน้นเฉพาะด้านวัตถุหรือทางกายภาพเป็นด้านหลัก เมื่อเป็นเช่นนี้ จุดที่เราอาจจะแทรกแซง เพื่อช่วยให้องค์กรปกครองท้องถิ่น สามารถสนองตอบต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ดียิ่งขึ้น คือการพัฒนาเครื่องมือ เพื่อประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชากร โดยเฉพาะในกลุ่มคนจน

แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุข

กรอบแนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุข (Well-being) พัฒนามาจากแนวคิดการพัฒนาประเทศของศาสตราจารย์ อมาตยา เซน (2528) ที่ระบุว่า “ผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนา คือ การทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถบรรลุผลสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ และปัจเจกบุคคลมีสิทธิเสรีภาพในการ

เลือกวิธีการไปสู่ความสำเร็จด้วยตัวของเขาเอง ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจจะเป็นเพียงเครื่องมือหรือทางผ่านไปสู่ความสำเร็จเท่านั้น” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) ดังนั้น “ความอยู่ดีมีสุข” ต้องพิจารณาในขอบเขตของความสำเ็จของแต่ละปัจเจกบุคคล ไม่ใช่เพียงแค่การพิจารณา “เครื่องมือ” ที่ประชาชนเป็นเจ้าของและใช้ไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางเท่านั้น มาตรฐานการดำรงชีวิต (The standard of living) ไม่ใช่เป็นเรื่องของการเป็นเจ้าของสินค้าและบริการ แต่เป็นเรื่องของการดำรงชีวิต ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ศาสตราจารย์ อมาตยา เช่น ได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับ “ภารกิจ” และ “สมรรถภาพ” (Functionings and Capabilities) เพื่ออธิบายความอยู่ดีมีสุข “ภารกิจ” หมายถึง ความสำเร็จ และ “สมรรถภาพ” ก็หมายถึง ความสามารถที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ “ภารกิจ” เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงโดยตรงกับการเลือกดำเนินชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคล ในขณะที่ “สมรรถภาพ” เกี่ยวข้องกับทางเลือกหรืออิสรภาพที่บุคคลสามารถเลือกหาในการดำรงชีวิตหรือแสวงหาความสำเร็จในชีวิต (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2549)

โดยพื้นฐานแล้วความอยู่ดีมีสุขเกี่ยวข้องกับความสุขของมนุษย์และชีวิตที่มนุษย์แสวงหา แนวคิดความอยู่ดีมีสุขอาจจัดได้เป็นสองกลุ่ม คือ ความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย และความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2549)

1. ความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย (Objective Well-being) หมายถึงสภาพหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม หรือเงื่อนไขอื่น ๆ ที่เป็นรูปธรรม ที่ทำให้มนุษย์ และสังคมมนุษย์ ได้รับการตอบสนองความจำเป็นในระดับต่างๆ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย สิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิต เป็นต้น หากพิจารณามองในเรื่องของ อาจจำแนกได้สองด้าน ด้านแรก บอกถึงเงื่อนไขหรือโอกาสที่มีที่มนุษย์สามารถที่สนองความต้องการ เช่น ระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ จำนวนแพทย์ต่อหัวประชากร เป็นต้น ด้านที่สอง บอกถึงความสามารถของมนุษย์ในการเข้าถึงโอกาสต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย ที่ผ่านมามีส่วนมากเน้นการพัฒนาในภาพรวม เช่น การพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน ตัวชี้วัดที่ใช้สะท้อนภาวะของสังคม มากกว่าสะท้อนความสามารถของตัวแทน

2. ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย (Subjective Well-being) หมายถึง “มิติหลากหลายของการประเมินหรือการมองชีวิตของตนเองของปัจเจก ซึ่งรวมถึงความพึงพอใจในชีวิตที่วางอยู่บนความนึกคิด (cognitive judgement) ของปัจเจกเอง ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจก” ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย ครอบคลุมเรื่อง 1) ความพึงพอใจในชีวิตโดยรวม 2) การมีอารมณ์และความรู้สึกในทางบวกเป็นประจำ 3) การมีอารมณ์และความรู้สึกในทางลบน้อย 4) การมีความรู้สึกนึกคิด หรือมองว่าชีวิตมีความหมายและสามารถบรรลุสิ่งที่หวังไว้ ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัยมีการศึกษาอย่างกว้างในเรื่องของ “คุณภาพชีวิต” แต่มักเน้นเรื่องสุขภาพเป็นหลัก รวมถึงได้มีการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเป็นแบบมาตรฐาน แต่ก็มีข้อจำกัด โดยเฉพาะข้อจำกัดของทัศนะที่ว่า

“สุขภาพกาย” เป็นปัจจัยกำหนดหลัก (determinant factors) ของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้น การศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตที่ผ่านมามักเรื่องราวของสภาวะทางสุขภาพของคน มากกว่าจะบอกเรื่องราวของความอยู่ดีมีสุข

นอกจากตัวชี้วัดความผาสุกโดยรวม (GH) ของปัจเจกแล้ว ยังมีแนวคิดในเรื่องของ “ความสุขมวลรวมประชาชาติ” (Gross National Happiness-GNH) แนวคิดนี้มีที่มาจากพระราชดำริของสมเด็จพระราชาธิบดีจิกมี ซิงเย วังชุก แห่งราชอาณาจักรภูฏานทรงมองว่ายังมีบางสิ่งบางอย่างที่เหนือกว่าสินค้าวัตถุ (material goods) และสินค้าวัตถุไม่ใช่สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขได้โดยตรง (กรรมา ฮอร์, 2550) แนวคิดนี้มีฐานคิดของพระพุทธศาสนาและมีความแตกต่างกับเรื่อง “ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ” (Gross National Product-GNP) ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาระแสหลักที่เน้นการสร้าง ความมั่งคั่งของชาติเพียงอย่างเดียว หลักสำคัญของแนวคิดนี้มี 4 ประการคือ 1) การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมอย่างยั่งยืนและเสมอภาค 2) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 3) การรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรม และ 4) การส่งเสริมการปกครองที่ดี (ทวิวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, 2549) ดังนั้น แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นแนวคิดของการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมที่สมดุลโดยตั้งอยู่บนความตระหนักในเรื่องที่มนุษย์แสวงหาความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ สิ่งที่ต้องเรียนรู้จากภูฏานโมเดลคือ การพัฒนาไม่ได้มีเพียงมิติเดียวคือ การสร้าง “มูลค่า” หรือความมั่งคั่งในทางวัตถุเท่านั้น แต่การพัฒนามีมิติที่เกี่ยวข้องกับ “คุณค่า” ซึ่งคน ชุมชน และสังคม อาจมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไปได้ ความอยู่ดีมีสุขจึงไม่ใช่เรื่องของ “ความมั่งคั่ง” ทางวัตถุ หรือ “ความสุข” ในทางจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของการแปลงข้ามไปข้ามมา (transcend) ระหว่างโลกของวัตถุและโลกที่มีใช้วัตถุ (Boudieu, 1997) การแปลงข้ามไปมาระหว่างโลกสองโลกนี้ ได้รับการเชื่อมโยง (mediate) โดยคุณค่าและเป้าหมายชีวิตที่ดี คำว่า คุณค่าและเป้าหมายชีวิตที่ดีนี้มีความหมายแตกต่างไปจากเรื่องความชอบ (preference) (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2552)

อย่างที่กล่าวในข้างต้นแล้วว่า กรอบแนวคิด “ความอยู่ดีมีสุข” ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (2545-2549) พัฒนามาจาก¹ แนวคิดของ ศาสตราจารย์อมาตยา เซน (พ.ศ. 2528) ได้กล่าวไว้ว่า “....ในที่สุดแล้ว ประเด็นของการพิจารณาอยู่ที่ประชาชน ทำอะไรได้หรือไม่ได้บ้าง จะเป็นอะไรได้หรือไม่ได้อย่างไร...” ฉะนั้น “ความอยู่ดีมีสุข” ต้องพิจารณาในขอบเขตของความสำเร็จของแต่ละปัจเจกบุคคล ไม่ใช่เพียงแค่การพิจารณา “เครื่องมือ” ที่ประชาชนเป็นเจ้าของและใช้ไปสู่จุดหมายปลายทางเท่านั้น มาตรฐานการดำรงชีวิต (The standard of living) ไม่ใช่เป็นเรื่องของการเป็นเจ้าของสินค้าและ

¹ เรื่องชี้วัดความอยู่ดีมีสุขและการวิเคราะห์เชิงนโยบาย, สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (กองประเมินผลการพัฒนา) ฉบับที่ 1 เล่มที่ 1 : ตุลาคม 2540 สืบค้นจาก http://www.nesdb.go.th/Portals/O/eeco_datas/evaluation/data01.doc

บริการ แต่เป็นเรื่องของการดำรงชีวิต ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ศาสตราจารย์เซน ได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับ “ภารกิจ” และ “สมรรถภาพ” (Functionings and Capabilities) เพื่ออธิบายความอยู่ดีมีสุข “ภารกิจ” หมายถึง ความสำเร็จ และ “สมรรถภาพ” ก็หมายถึง ความสามารถนำไปสู่ความสำเร็จ “ภารกิจ” เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงโดยตรงกับการเลือกดำเนินชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคล ในขณะที่ “สมรรถภาพ” เกี่ยวข้องกับทางเลือกหรืออิสรภาพที่บุคคลสามารถเลือกหาในการดำรงชีวิตหรือแสวงหาความสำเร็จในชีวิต

การกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ได้สะท้อนวิสัยทัศน์การพัฒนาที่ใกล้เคียงกับแนวคิดการพัฒนาเพื่อ “ความอยู่ดีมีสุข” ของประชาชน ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของทุกสังคม และให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาเป็นแบบองค์รวม โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคในสังคม ความหมายของวิธีการทำงานแบบองค์รวม มิใช่เฉพาะการอาศัยความร่วมมือในการทำงานจากหน่วยปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ความหมายของการดำเนินงานแบบองค์รวมมีความลึกซึ้งกว่านั้นและสัมพันธ์กับกรอบแนวคิดความอยู่ดีมีสุขที่ได้พัฒนาขึ้นโดยตรง

การแปลงแผนสู่ภาคปฏิบัติและติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน เกี่ยวข้องกับทุกหน่วยปฏิบัติ การมีส่วนร่วมมากขึ้นช่วยให้มีการใช้ประโยชน์จากศักยภาพของประชาชน ซึ่งก็คือการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนนั่นเอง

“ความอยู่ดีมีสุข: 7 มิติการดำรงชีวิตของคนไทย”²

“ความอยู่ดีมีสุข” ของคนในแต่ละสังคม แต่ละประเทศ ย่อมแตกต่างกันไปตามมาตรฐานการดำรงชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคลในสังคมนั้น เราไม่สามารถใช้มาตรฐานเดียวกันไปวัดความอยู่ดีมีสุขของคนในแต่ละสังคมหรือคนทั้งโลกได้ เพราะทุกสังคมมีความแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด วัฒนธรรม ประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

ดังนั้น ความอยู่ดีมีสุขของคนในแต่ละสังคมจึงไม่เหมือนกัน การประเมินความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคมต่าง ๆ จึงต้องมีวิธีวัดที่แตกต่างกันออกไป เช่น ในสังคมที่พัฒนาแล้ว อาจต้องการคุณภาพชีวิตในระดับมาตรฐาน จึงเรียกว่าอยู่ดีมีสุข ซึ่งในประเทศกำลังพัฒนาอาจจะยังไม่ต้องถึงระดับนั้น แต่ขอให้เกิดความอยู่ดีมีสุขในระดับที่เป็นความพึงพอใจของคนในสังคมก็เพียงพอแล้ว สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดนิยามของความอยู่ดีมีสุขไว้ดังนี้

² สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สศช. / http://www.agmassmedia.com/nesdb/article_019.htm

“...ความอยู่ดีมีสุข หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำอย่างทั่วถึง มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวที่อบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ...”

ความอยู่ดีมีสุขตามความหมายข้างต้น พัฒนามาจากเอกสาร “กรอบแนวคิด ความอยู่ดีมีสุข” ภายใต้โครงการศึกษาจัดทำเครื่องชี้วัดเพื่อการติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ของศาสตราจารย์นาค คัควานิ ในฐานะผู้เชี่ยวชาญ (ADB) ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการแก่กองประเมินผลการพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีความสอดคล้องกับปรัชญาและทิศทางการพัฒนาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ซึ่งระบุว่าการประกอบของความอยู่ดีมีสุขแบ่งออกเป็น 7 ด้าน คือ 1) สุขภาพอนามัย 2) ความรู้ 3) ชีวิตการทำงาน 4) รายได้และการกระจายรายได้ 5) ชีวิตครอบครัว 6) สภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต 7) การบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ ซึ่งครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิตที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม

สำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขเป็นแนวคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งที่สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการชี้แจงการวิจัย โดยแนวคิดดังกล่าวช่วยในการวางกรอบในการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขให้ครอบคลุมในด้านความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย และความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย รวมถึงการเน้นกระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมของประชากรและผู้ดำเนินงานด้านการพัฒนาในพื้นที่โดยตรง ซึ่งได้แก่องค์กรบริหารส่วนตำบล เพื่อให้กิจการด้านการพัฒนาที่มาจากชุมชน และสามารถนำมาวางแผนในการแก้ไขปัญหาความยากจนของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

แนวคิดการพัฒนาและยุทธศาสตร์การจัดความยากจน

ก่อนที่จะเข้าสู่ประเด็นทางด้านแนวคิดการพัฒนาและยุทธศาสตร์การจัดความยากจนนั้น เราควรทำความเข้าใจและรู้จักนิยามของความยากจน รวมถึงสาเหตุและวิธีวัดความยากจน ซึ่งประเด็นเหล่านี้ยังคงเป็นปัญหาและข้อวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ให้ความหมายความยากจนไว้ว่า “ยากจน” (ว.) คือ ใจโง่ ไร้ทรัพย์ ส่วนคำว่า “จน” (ว.) คือ อัดคัดขัดสน ฝืดเคือง มีเงินไม่พอยังชีพ

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2546) กล่าวไว้ว่า โดยทั่วไปหมายถึง ความยากจนในเชิงเศรษฐกิจ (Monetary Dimension) คือ การพิจารณาที่ระดับรายได้หรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลว่ามีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพได้ตามมาตรฐานขั้นต่ำ หรือมีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานคุณภาพชีวิตขั้นต่ำที่ยอมรับในแต่ละสังคม

จากรายงานการพัฒนาโลก 2000/2001 การจัดความยากจน (ศูนย์สารสนเทศ สำนักประชาสัมพันธ์เขต 3 จังหวัดเชียงใหม่, 2553) ได้ให้นิยามไว้ว่า “ความยากจน มิได้จำกัดแต่เพียงการ

มีรายได้น้อยและการบริโภคน้อยเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการขาดโอกาสด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล และโอกาสอื่นในการพัฒนาคน การไร้ซึ่งอำนาจ การขาดสิทธิขาดเสียง ตลอดจนการตกอยู่ในความเสี่ยง และความหวาดกลัว”

สามชาย ศรีสันต์ (2550) ได้ศึกษาความหมายของความยากจนผ่านวิธีวิทยาแบบสัญญาวิทยา ซึ่งมีความหมายในระดับมายาคติ สามชาย มีความเห็นว่า ความหมายตรงของความยากจนคือ ความขาดแคลน ไม่เพียงพอ อยู่ต่ำกว่ามาตรฐานที่กำหนด แต่ความหมายในระดับมายาคติ ความยากจนได้ถูกลดทอนความหมายเดิมลง ให้ภาพของความหิวโหย ต่ำต้อย ค่อยต่ำ เป็นเคราะห์กรรม อันเกิดจากบาปติดตัว คนยากจนจึงเป็นคนที่น่ารังเกียจ ไม่ควรเข้าไปคบหาสมาคมด้วย ซึ่งภาพของความหมายความยากจนในปัจจุบันคือ ความยากจนเป็นความค่อยพัฒนา ขาดคุณสมบัติที่ดีของการเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศ กลายเป็นภาระและเรื่องที่รัฐต้องเข้าไปแก้ไขฟื้นฟูเยียวยาโดยเร่งด่วน โดยปรับโครงสร้างด้านเศรษฐกิจใหม่ และมีระบบการตรวจสอบการทำหน้าที่ของรัฐโดยภาคประชาสังคม

จากที่มีการให้คำนิยามของความยากจนที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถจำแนกให้เห็นถึงนิยามความยากจน และแนวทางในการวัดความยากจน ซึ่งจำแนกได้ดังนี้ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2548)

ก. ความยากจนด้านอาหารและการบริโภค ความยากจนในด้านอาหาร คือ การมองว่าประชากร เชื้อชาติ หรือภาษาใด ๆ มีระดับความต้องการแคลอรี/จำนวนที่แน่นอน เพื่อสามารถมีชีวิตเป็นมนุษย์ได้ ความต้องการแคลอรีนั้นสามารถคำนวณออกมาว่า เป็นอาหารประเภทใด ปริมาณเท่าไร และสามารถคำนวณต่อไปได้อีกว่า ถ้าหากคิดเป็นรายได้จะเป็นเงินเท่าใด รายได้นี้สามารถกำหนดขึ้นมาเป็น “เส้นความยากจน” คือรายได้ที่ต่ำกว่าเส้นความยากจนไม่เพียงพอสำหรับการซื้ออาหารเพื่อยังชีพได้ ส่วนความยากจนในเชิงการบริโภคนั้น มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับความยากจนในเชิงรายได้ คือมองว่า ความยากจนจะปรากฏเมื่อคนไม่มีความสามารถในการตอบสนองต่อความต้องการในการบริโภค ความยากจนจึงสามารถพิจารณาได้จากความสมดุลระหว่างความสามารถในการหารายได้ และการใช้จ่าย ครอบครัวหรือ ประชากรได้รับการจัดให้อยู่ในความจน เมื่อรายได้และรายจ่ายมีความสมดุลกัน คือรายได้น้อยกว่ารายจ่าย

ข. ความยากจนที่กำหนดโดยสภาพของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ความยากจนดังกล่าวนี้ มองสาเหตุของความยากจนที่เป็นผลรวมของปัจจัยหลาย ๆ ด้าน แล้วมีผลทำให้พื้นที่หนึ่งมีความยากจนหนาแน่น กระจุกตัวอยู่ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ อาจรวมถึงลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมบางอย่าง อัตราการพึ่งพิงน้ำฝน ของพื้นที่ทางการเกษตร คุณภาพของดิน ดัชนีค่าจ้างในพื้นที่ เป็นต้น ในกรณีประเทศไทยการนิยามความยากจนในลักษณะนี้เริ่มพัฒนาขึ้นมาในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 แล้วมีการนำมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ระบบของการจัดข้อมูลที่ได้รับการพัฒนาและมีการปรับปรุงเรื่อยมาคือ ข้อมูล กชช. 2 ก.

ข้อมูลดังกล่าวนี้เป็นข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นฐานหรือภาพรวมของหมู่บ้าน พัฒนาขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการบริหาร การพัฒนาชนบทในระดับต่าง ๆ โดยข้อมูลดังกล่าวนี้มีตัวชี้วัดที่แสดงถึงสภาพปัญหาและระดับความรุนแรงของปัญหาแต่ละหมู่บ้าน ที่สำคัญคือ ข้อมูล กชช. 2ค. ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการระบุหมู่บ้านยากจนเพื่อเป็นเป้าหมายของโครงการของรัฐ โดยข้อมูล กชช. 2ค. มีการสำรวจทุก 2 ปี และครอบคลุมทุกหมู่บ้านในชนบท

ค. ความยากจนที่มองจากความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ แนวคิดเกี่ยวกับความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์เริ่มนำมาใช้ในงานพัฒนามานานแล้ว โดยมองว่าความยากจนที่มองหรือนิยามในแง่ของความจำเป็นทางด้านอาหาร หรือการบริโภค อาจไม่ครอบคลุมด้านอื่น ๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างสำคัญ เช่น การมีเสรีภาพ มีศักดิ์ศรี ได้รับการยกย่อง นับถือ เป็นต้น จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ได้มีความพยายามในการหาองค์ประกอบย่อย ว่าอะไรบ้างที่เป็นองค์ประกอบในความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ สำหรับในกรณีของประเทศไทย ได้มีการสำรวจความจำเป็นพื้นฐานของประชากรในชนบทเป็นรายครอบครัว และครอบคลุมทั้งประเทศมาตั้งแต่ราวปี 2530 องค์ประกอบย่อยของความจำเป็นพื้นฐานที่ใช้ในการสำรวจในปัจจุบันมี 8 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านสุขภาพ (มี 12 ตัวชี้วัดย่อย) ที่อยู่อาศัย (มี 5 ตัวชี้วัดย่อย) การศึกษา (มี 8 ตัวชี้วัดย่อย) ชีวิตการแต่งงาน (มี 4 ตัวชี้วัดย่อย) รายได้ (มี 1 ตัวชี้วัดย่อย) การมีส่วนร่วมในการพัฒนา (มี 3 ตัวชี้วัดย่อย) คุณธรรม (มี 5 ตัวชี้วัดย่อย) สิ่งแวดล้อม (มี 2 ตัวชี้วัดย่อย) จึงเห็นได้ว่า รายได้เป็นเพียงองค์ประกอบด้านหนึ่งในแปดด้านของความจำเป็นขั้นพื้นฐาน และตัวชี้วัดเรื่องความจำเป็นพื้นฐานที่มีน้ำหนักมากที่สุด (มีตัวชี้วัดย่อยมากที่สุด) ได้แก่เรื่องสุขภาพ

เช่นเดียวกับข้อมูล กชช. 2 ค. ข้อมูล จปฐ. ใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายในการแก้ไขปัญหาความยากจน เมื่อเร็ว ๆ เมื่อปีที่ผ่านมา การสำรวจข้อมูล จปฐ. ได้มีการขยายไปครอบคลุมชุมชนและครอบครัวในเขตเมืองด้วย แต่ที่แตกต่างไปจากข้อมูล กชช. 2 ค. ก็คือ ข้อมูล จปฐ. เป็นข้อมูลระดับครอบครัว ถ้าหากนำเอาองค์ประกอบของตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานไปเปรียบเทียบกับงานการศึกษาความยากจนของครอบครัวที่ทำขึ้น โดยหน่วยงานต่าง ๆ พบว่ามีความแตกต่างกันอยู่บ้าง อย่างเช่น การศึกษาของธนาคารโลก พบว่าครอบครัวที่ยากจนมีลักษณะดังนี้ คือ

- 1) ขนาดการถือครองที่ดิน มีผลสำคัญต่อการลดความยากจนในชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าภาคอื่น ๆ
- 2) การเป็นผู้เช่าที่ดิน เป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่ความยากจนในชนบทภาคอื่น ๆ ของประเทศ แต่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่เป็นเช่นนั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเช่าที่ดินมีไม่มากเหมือนกับภาคอื่น ๆ
- 3) การศึกษา (ยกเว้นการศึกษาระดับอุดมศึกษา) มีผลต่อการลดความยากจนในชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือน้อยกว่าภาคอื่น ๆ คุณค่าสำคัญของการศึกษา ในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนืออยู่กับการอพยพออกจากภาคไปยังภาคอื่น ๆ ของประเทศที่มีโอกาสการทำงานด้วย ค่าจ้างที่สูงขึ้น

4) ครอบครัวที่มีผู้หญิง ณ อายุใด ๆ เป็นหัวหน้าครอบครัวจะลดความเสี่ยงต่อความยากจน แต่สถานการณ์แตกต่างกันมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวคือ ครอบครัวที่มีผู้หญิงอายุน้อย (อายุต่ำกว่า 45 ปี) เป็นหัวหน้าครอบครัว มีความเสี่ยงต่อความยากจนต่ำกว่าครอบครัวที่มีผู้ชายเป็นผู้นำ แต่ครอบครัวที่มีผู้หญิงอายุมากเป็นผู้นำมีความเสี่ยงต่อความยากจนสูงกว่าครอบครัวที่มีผู้ชายเป็นผู้นำ

ง. ความยากจนในเชิงโครงสร้าง ในทางวิชาการการให้นิยาม หรือความหมายของความยากจน ที่ใช้เป็นกรอบกำหนดนโยบาย ให้ความสำคัญเกี่ยวกับคุณสมบัติของปัจเจก และครอบครัว แนวคิดนี้ชี้แนะให้เกิดการบริหารจัดการเพื่อจัดความยากจน โดยพิจารณาการกระทำต่อปัจเจก และครอบครัว แต่แนวความคิดเหล่านี้ ไม่สามารถวิเคราะห์หรือมองเห็นความยากจน ที่มีสาเหตุในเชิง “โครงสร้าง” หรือกล่าวอีกด้านหนึ่งคือ ความยากจนมิได้มีสาเหตุมาจากความบกพร่องของปัจเจกและครอบครัวเท่านั้น แต่เป็นมีสาเหตุมาจากระบบความสัมพันธ์ หรือที่เรียกว่าโครงสร้างทางสังคมที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ๆ ด้วย แนวการวิเคราะห์ความยากจนแบบนี้ มีรากฐานมาจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางชนชั้น ในแง่นี้ ความยากจนจึงมิได้แสดงออกให้เห็นในด้านที่เป็น “การขาดแคลน” เท่านั้น แต่อาจจะปรากฏในรูปของความไม่เท่าเทียมกัน หรือความไม่เป็นธรรม ซึ่งความไม่เท่าเทียมดังกล่าวนี้ มีสาเหตุมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมนั่นเอง

จากที่กล่าวถึงในข้างต้นที่ให้นิยาม และแนวทางในจำแนกความยากจนแล้วนั้นสามารถนำมาพิจารณาแนวคิดการพัฒนา และนโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาความยากจน ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

นโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนของรัฐบาล

ประเทศไทยมีแผนพัฒนาประเทศ ปี พ.ศ. 2504 ที่เกิดจากคำแนะนำของธนาคารโลกที่ได้เข้ามาศึกษาสถานการณ์ต่าง ๆ เมื่อปี 2500 โดยในช่วงแรกของแผนพัฒนาประเทศนั้นยังไม่มีคำว่า “สังคม” มาเพิ่มเติมคำนี้ในแผนที่ 2³ โดยในแผนพัฒนาประเทศของไทยนั้นได้มองว่า การจัดความยากจนถูกมองว่า เป็นภาระกิจที่สำคัญของรัฐโดยตรง โดยพื้นฐานแล้วการพัฒนาตามแนวคิด

³ เสรี พงศ์พิศ. (2548). การแก้ไขปัญหาความยากจนเพื่อสุขภาวะของปวงชน. ค้นเมื่อ 16 มกราคม 2553 จาก <http://www.phongphit.com/docs/ThaidayThaiPoverty.pdf>.

ของรัฐก็คือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีความเชื่อว่า การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม จะส่งผลสะท้อน (trickle-down effect) ไปสู่กลุ่มคนที่อยู่ในชนบทในที่สุด โดยประเด็นหลัก ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญในการผลักดันให้สังคมขับเคลื่อนไปแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นโครงกรอบใหญ่ของสังคมเศรษฐกิจ มี 3 ประเด็นหลักคือ (ราณี หัสสร้างสี, 2548)

ยุทธศาสตร์การพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลด้วยการถ่ายโอนส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากภาคเกษตรกรรมไปต่ออายุการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม และยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด ด้วยการเปิดเสรีในทุกด้าน ตั้งแต่การค้าสินค้าและการค้าบริการ การเงิน ไปจนถึงการลงทุนระหว่างประเทศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิดทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยสัมพันธ์และพึ่งพิงทุนนิยมโลก ซึ่งมีเพียงคนกลุ่มน้อยในสังคมที่ได้ประโยชน์อย่างชนิดเป็นกอบเป็นกำ ขณะที่เกษตรกรคนส่วนใหญ่ของประเทศต้องเผชิญกับความเลวร้ายต่าง ๆ เช่น ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ราคาผันผวนของตลาดโลก ฯลฯ ขบวนการพึ่งตนเองตามยุทธศาสตร์ “ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” จึงได้ขยายตัวออกไปในทุกภูมิภาคในชนบทไทย เน้นเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยึดหลักการอยู่พอดีพอกิน เน้นเรื่องกระจายการผลิต

กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ มีอคติเกี่ยวกับนโยบาย (Policy Bias) อยู่ 3 ด้านคือ อคติที่อาจยังประโยชน์กับคนในเมือง อคติเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาภาคเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการมากกว่าภาคเกษตรกรรม และอคติเกี่ยวกับเป้าหมายของการดำเนินนโยบายที่มีอยู่ 2 เป้าหมาย คือ เป้าหมายการเติบโตทางเศรษฐกิจในเวลาอยู่เย็นเป็นสุข และเป้าหมายการรักษาเสถียรภาพเศรษฐกิจเวลาวิกฤต ความยากจนและความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ไม่เคยเป็นเป้าหมายหลักของการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ

กระบวนการนิติบัญญัติ กระบวนการนิติบัญญัติก็เหมือนกับกระบวนการทางการเมืองและกระบวนการในการกำหนดนโยบาย เป็นกระบวนการซึ่งประชาชนไม่มีส่วนร่วม

ดังนั้น องค์การการปกครองท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการความยากจน ถือได้ว่าเป็นหน่วยงานที่เป็นกระแสหลักอย่างหนึ่งของการพัฒนาในปัจจุบัน คือ การกระทำของรัฐส่วนกลางที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความยากจนจะลดลง โดยจะมีการกระจายบทบาทให้รัฐบาลท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น บริหารจัดการเกี่ยวกับความยากจนในชนบท กำลังจะกลายเป็นภาระกิจที่สำคัญขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) การศึกษาวิจัยรัฐบาลท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นผู้กระทำกร โดยเฉพาะการกระทำกรในแง่ของการจัดการปัญหาความยากจนในระดับท้องถิ่นยังมีน้อย การที่หน่วยงานอย่างเช่น องค์การการปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีเครื่องมือที่เกิดจากการพัฒนาจากประชาชนในพื้นที่ให้เข้ามามีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือสามรถเข้าใจง่าย และวัดในเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชากรพื้นที่ได้จริง และตรงตามความต้องการนั้น คาดว่าจะ

ส่งผลโดยตรงกับการนำข้อมูลที่ได้รับมาพัฒนาทางด้านคุณภาพชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชนได้อย่างแท้จริง และตรงตามความต้องการของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

ตัวชี้วัด (Indicator) คุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นการนำข้อมูลดิบมาแปลงให้มีความหมายเชิงสรุปเพื่อสะท้อนการทำงานว่าเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ บ่งบอกถึงความสำเร็จของการพัฒนา การชี้วัด ช่วยนำเสนอข้อมูลแก่ผู้กำหนดนโยบายและสาธารณชนในรูปแบบข้อมูลสรุปเชิงปริมาณ (เช่น ความยากจน ความเจริญเติบโต การเจ็บป่วยที่ลดลง ฯลฯ) และเชิงคุณภาพ (เช่น ความพึงพอใจของประชาชน ความรู้สึกนึกคิดของประชาชน ฯลฯ) โดยตัวชี้วัดที่จัดทำนี้มีคุณลักษณะทั้งตอบสนองผู้ใช้บริการ สัมพันธ์กับนโยบายของผู้บริหารและมีความเที่ยงตรงในการวัด สามารถวัดได้ง่าย และมีมิติทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพโดยยึดถือผู้ใช้บริการเป็นสำคัญ (อดิเรก ปัทมศิริวัฒน์ และ คณะ, 2547; Pedhasur, Schmelkin, 1991)

แม้ว่าประเทศไทยได้เริ่มให้ความสนใจศึกษาการวัดคุณภาพชีวิตมาตั้งแต่ พ.ศ. 2510 และเริ่มมีการกล่าวถึงคุณภาพชีวิตในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) ซึ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตกลุ่มด้อยโอกาสในสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2520 เป็นสมัยที่ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี มีความตื่นตัวในหมู่นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้ความสนใจด้านการพัฒนาชนบทและคุณภาพชีวิตประชาชนเป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2529 กระทรวงสาธารณสุข (2529) ได้กำหนดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตคนไทยที่เรียกว่า “ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน” มี 8 องค์ประกอบ คือ อาหารดี มีบ้านอาศัย ศึกษาอนามัยถ้วนทั่ว ครอบครัวปลอดภัย ได้ผลผลิตดี มีลูกไม่มาก อยากร่วมพัฒนา พาสู่คุณธรรม และกำหนดให้มี 32 ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต ส่วนองค์การสหประชาชาติในปี พ.ศ. 2532 ได้สร้างดัชนีชี้วัดทางสังคมที่เรียกว่า “New Social Indicator” (NSI) เพื่อวัดความสุขและมั่นคงทางสังคมโดยการวัดทั้งด้านอัตวิสัย และภาวะวิสัยซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้ สุขภาพ สิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชีวิตครอบครัว ชีวิตการทำงาน ชีวิตการศึกษา การมีส่วนร่วมในชุมชน การทำกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ในปี พ.ศ. 2533 องค์การสหประชาชาติได้สร้างตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ใช้วัดประชาชนในแถบเอเชียและแปซิฟิก โดยมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม การเมือง เน้นให้รัฐบาลในประเทศเหล่านี้เอาใจใส่ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากรให้มากขึ้น ส่วนในประเทศไทย อมรา พงศาพิชญ์ และ คณะ (2543) ได้สร้างตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตคนไทยโดยการศึกษาเชิงคุณภาพในผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ ในระดับชุมชนแบบประชาชนมีส่วนร่วม การศึกษาแบ่งเป็นหลายระยะ ในระยะที่ 1 ได้องค์ประกอบชี้วัดคุณภาพชีวิต 8 ด้าน คือ ด้านสภาพพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพอนามัยและสาธารณสุข ด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้

ด้านการศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ ด้านวัฒนธรรมและจิตใจ ด้านประชาสังคม ความมั่นคงของชีวิต และ สิทธิเสรีภาพ ด้านครอบครัวและชุมชน

ส่วนในด้านความเคลื่อนไหวในการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขนั้น พบว่า ในระดับโลก เพื่อพัฒนาเครื่องชี้วัดระดับความเจริญของสังคม เริ่มต้นชัดเจนในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 ที่มหาวิทยาลัยแห่งสหประชาชาติ โดยมีการระดมผู้เชี่ยวชาญกลุ่มหนึ่งให้พัฒนาเครื่องชี้วัดด้านการพัฒนา โดยเพิ่มมิติทางด้านสังคมเข้าไปมากขึ้น และต่อมาในปี พ.ศ. 2517 องค์การความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาได้กำหนดความหมายในเรื่อง “ความเป็นอยู่ที่ดี” และนำเข้าสู่ส่วนหนึ่งของข้อตกลงระดับนานาชาติที่ส่งผลมาถึงปัจจุบัน จากความเคลื่อนไหวจากองค์กรพัฒนาระดับโลกได้ส่งแรงสะท้อนไปสู่ทุกภูมิภาค รวมถึงในกรณีของประเทศไทยเราเองด้วย

ในปี พ.ศ. 2518 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้มีการจัดทำ “เครื่องชี้ภาวะสังคม” ซึ่งนับเป็นการบุกเบิกเครื่องมือใหม่ๆ ในการรายงานสภาพความเป็นไปในสังคม เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ และในช่วงใกล้เคียงกันนั้น กลุ่มของนักคิดด้านการพัฒนาสังคม ก็มีการนำเสนอแนวคิดว่าด้วยตัวชี้วัดระดับคุณภาพชีวิตในบริบทสังคมไทยด้วย ที่รู้จักกว้างขวางที่สุดชุดหนึ่งก็คือ “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” ของ ดร.ปิยะ อึ้งภากรณ์ นั่นเอง (DMH Staffs- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2550)

ในช่วงทศวรรษที่ 1980 (พ.ศ. 2523-2532) ป.อ.ปยุตโต (พระธรรมปิฎก) ได้เขียนเรื่อง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ โดยในทัศนะของท่าน เป้าหมายทางเศรษฐศาสตร์ก็เช่นเดียวกับปรัชญาของมนุษย์ทั้งมวล กล่าวคือ ควรมุ่งที่ “ความอยู่ดีมีสุข” ซึ่งนำไปสู่ความพอใจในสิ่งที่มีอยู่ โดยท่านเห็นว่าเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้ “แตกต่างจากสมการของเศรษฐศาสตร์คลาสสิกที่ระบุว่า การบริโภคสูงสุดมีค่าเท่ากับความพึงพอใจสูงสุด เรามีการบริโภคแบบพอประมาณหรือการบริโภคแบบชาญฉลาดมากกว่า ซึ่งนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุข”

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540-2544 ได้เปลี่ยนแนวคิดการพัฒนาไปสู่การพัฒนาแบบบูรณาการที่มีคนเป็นศูนย์กลาง และใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนให้มีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่เพิ่มศักยภาพของคน และมุ่งให้คนได้รับประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา มีวิสัยทัศน์ของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมว่า “คนมีความสุข ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติ สิ่งแวดล้อมยั่งยืน” ในแผนฯ 8 นี้ยังระบุด้วยว่ามีการสร้างดัชนีชี้วัดเพื่อวัดผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนา ในด้านการพัฒนาคน สังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม แต่ก็ทำไม่ได้เต็มที่เพราะว่าต้องแก้ปัญหาความยากจน การว่างงานจากวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) จึงยังคงยึดแนวคิดการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางอย่างต่อเนื่อง และนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนา โดยมีจุดมุ่งหมายคือ

“การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมได้นิยามความอยู่ดีมีสุขว่า “ความอยู่ดีมีสุข หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำอย่างทั่วถึง มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวอบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) ในแผนฯ 9 นี้ยังได้มีการพัฒนา ดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุข ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมถึงดัชนีชี้วัดทุนทางสังคม เป็นต้น

และในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้กำหนดวิสัยทัศน์การพัฒนาที่มุ่งสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” โดยยึดแนวปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาแบบบูรณาการที่มีคนเป็นศูนย์กลางอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

กล่าวโดยสรุป ตัวชี้วัดที่ผ่านมาทั้งที่ได้รับการพัฒนาจากต่างประเทศ การพัฒนาในประเทศในระดับภาพรวมและระดับชุมชน/พื้นที่ สามารถสรุปในภาพรวม ได้ดังนี้

1. ทุกดัชนีตัวชี้วัดมีมุมมองการพัฒนาในเชิงบูรณาการ มิติการพัฒนาที่มีความหลากหลาย และไม่ยึดการพัฒนาด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) และการเติบโตของรายได้ต่อหัวเป็นเครื่องมือของการวัดผลสำเร็จของการพัฒนาเพียงอย่างเดียว
2. การพัฒนาดัชนีตัวชี้วัดมุ่งให้ความสำคัญกับการวัดความสุขที่เกิดขึ้นกับคน
3. องค์ประกอบด้านคุณภาพชีวิตที่ผ่านมาใช้การพัฒนาดัชนีตัวชี้วัด ซึ่งข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงวัตถุวิสัย
4. ดัชนีชี้วัดที่พัฒนาขึ้นมีประโยชน์ ซึ่งเป็นทั้งเครื่องมือในการวางแผน การติดตาม ประเมินผล และเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

แนวคิดการพัฒนาแบบประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวมหาวิทยาลัยขอนแก่น (คารุณี จงอุดมการณ์ และ คณะ 2550, 2551, 2552)

การพัฒนาแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวมหาวิทยาลัยขอนแก่นเพื่อใช้การศึกษาเปรียบเทียบในครอบครัวคนจนและครอบครัวทั่วไปนี้ เครื่องมือที่ใช้ได้รับการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง โดยครั้งแรกนั้นได้ทำการศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ที่ต่อยอดจากองค์ความรู้ที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการมาตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549-2550 ซึ่งในครั้งนั้นได้ศึกษา “การสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข: การถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาดัชนีชี้วัดความสุขจังหวัดเลย” (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ 2549) ในรายงานวิจัยครั้งนั้นได้กรอบการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข 3 ประเด็นย่อย ได้แก่ 1) การมี ซึ่งเป็นการมีความสุขทางภาวะวิสัย 2) การเป็น เป็น

ความสุขที่ได้จากการได้เป็นโน่นเป็นนี่ และ 3) การเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ สิ่งที่มนุษย์ต้องการมีและต้องการเป็น ทั้งนี้การอยู่ดีมีสุข หรือ ที่ชาวบ้านในงานวิจัยนี้เรียกว่า “การ อยู่ดีมีแสง” ได้ให้ความหมายแยกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) อยู่ดี เป็นการอาศัยอยู่ในกายภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมที่ดี และ 2) มีแสง เป็นสภาวะที่ที่บ่งบอกถึงมีความสุขกาย สุขภาพจิตที่ดี เพื่อพัฒนาต่อในกลุ่มนักวิจัยไทบ้านจำนวน 35 คน ได้สังเคราะห์ตัวชี้วัดได้เป็น 47 ประเด็น แบ่งได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ด้านสิ่งแวดล้อม 2) ด้านเศรษฐกิจ 3) ด้านสุขภาพ และ 4) ด้าน สังคมวัฒนธรรม สร้างเป็นแบบสอบถามแบบมาตรวัดประเมินค่า (Rating Scale) ใช้ทดสอบวัดในผู้ ร่วมวิจัยจำนวน 300 คน ผลการวิเคราะห์ทางสถิติการทดสอบประสิทธิภาพเครื่องมือ โดย 1) ผล การหาค่าอำนาจจำแนกรายข้อ ตามค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างคะแนนรายข้อกับคะแนนรวม (Item – Total Correlation) ได้ค่า ตั้งแต่ 0.21-0.75 & 0.9498 - 0.9524 2) ผลการหาค่าความเชื่อมั่น ของแบบสอบถาม โดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) ได้ค่ารวมเป็น 0.9522

ผลการศึกษาในปี พ.ศ. 2550 หาค่าความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์หรือ เนื้อหาของผู้ทรงคุณวุฒิ (Index of Item Objective Congruence- IOC) ในการวิจัยครั้งนี้ซึ่งได้นำ แบบสอบถามทั้งชุดของโครงการ “การสังเคราะห์ตัวชี้วัดความสุขอยู่ดีมีสุข: การถอดบทเรียน กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขจังหวัดเลย” (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ 2549) ซึ่งมี 47 ข้อ ไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำงานในองค์การบริหารส่วนตำบลและเจ้าหน้าที่ประจำ หน่วยบริการสุขภาพพระดัดปทุมภูมิ รวม 54 คน ทั้งในรูปแบบการสัมภาษณ์ความคิดเห็นต่อ แบบสอบถามรายข้อ และ การสนทนากลุ่ม ในพื้นที่วิจัยของโครงการทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ 1) ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น จำนวน 15 คน เปิดเวทีใน วันที่ 22 สิงหาคม 2550 2) ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ตำบลยางคำ อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 12 คน เปิดเวทีในวันที่ 29 สิงหาคม 2550 3) ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอกุ หลวง จังหวัดเลย จำนวน 14 คน เปิดเวทีในวันที่ 3 กันยายน 2550 4) ผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ตำบลพัง แดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร จำนวน 13 คน เปิดเวทีในวันที่ 5 กันยายน 2550

เมื่อพิจารณาผลการวิเคราะห์จากข้อมูลเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพถึงความคิดเห็นของ ผู้ทรงคุณวุฒิผู้ทำงานในพื้นที่แล้วนำไปสู่การปรับปรุงคำถามรายข้อ แล้วนำไปทดลองใช้ในพื้นที่ที่มี ลักษณะคล้ายกับพื้นที่ในงานวิจัย ได้แก่ เขตองค์การบริหารส่วนตำบลสองดาว อำเภอสองดาว จังหวัด สกลนคร โดยในการทดลองใช้เครื่องมือ/ตัวชี้วัดความสุขอยู่ดีมีสุขของคนจนสำหรับการจัดการเพื่อ แก้ปัญหาความยากจนขององค์กรปกครองท้องถิ่นนี้ มีกลุ่มตัวอย่างในการนำเครื่องมือไปทดลองใช้ 67 ราย ทั้งนี้ในการหาความเชื่อมั่นของเครื่องมือได้ใช้การหาความคงที่ภายใน/การหาค่าความ สอดคล้องภายใน (Internal consistency) ด้วยวิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) ซึ่งสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ได้ค่า ความเชื่อมั่นของเครื่องมือทั้งฉบับ

เท่ากับ 0.96 และค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือรายข้อในแต่ละข้ออยู่ที่ระดับ 0.95 ขึ้นไป ซึ่งนับว่าได้ค่าความเชื่อมั่นสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานทั้งนี้กำหนดไว้ว่า ในการทดลองใช้เครื่องมือที่มีการพัฒนาขึ้นใหม่ควรมีค่าความเชื่อมั่นระดับ 0.7 ขึ้นไป และหากเป็นการทดลองใช้เครื่องมือที่มีอยู่เดิมควรมีค่าความเชื่อมั่นระดับ 0.8 ขึ้นไป (บุญใจ ศรีสถิตยัณรากร, 2547) แต่อย่างไรก็ตามในการทดลองใช้เครื่องมือครั้งนี้มีค่าความสัมพัทธ์กับผลความความสัมพัทธ์โดยรวม (Corrected Item Total Correlation) ในระดับต่ำกว่า 0.3 ซึ่งอาจต้องมีการปรับปรุงแนวคำถามให้เหมาะสมยิ่งขึ้น (คารุณี จงอุดมการณ์, 2550)

ผลการศึกษาในปี พ.ศ. 2551 การนำเครื่องมือที่ได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 54 คน วัดค่าทางสถิติแล้วปรับแก้ จากนั้นนำไปทดลองใช้ครั้งที่ 1 ในกลุ่มประชากรที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มประชากรที่ศึกษาจำนวน 67 คน ได้ค่าทางสถิติแล้ว และนำไปปรับแก้ไขตามค่าทางสถิติและคำแนะนำที่ได้ สร้างเป็นเครื่องมือซึ่งเป็นการศึกษาเชิงปริมาณศึกษาในกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่โดยนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากขั้นแรกมาใช้เป็นแนวทางการสร้างเครื่องมือชี้วัด พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตการวัด เนื้อหาการวัด จุดมุ่งหมายการวัดแต่ละข้อ โครงสร้างคำถามการให้น้ำหนักคะแนน การมีคู่มือของเครื่องมือที่พัฒนา แล้วนำไปศึกษาเชิงปริมาณในประชากรขององค์การบริหารส่วนตำบล 4 แห่ง กลุ่มตัวอย่าง โดยสุ่มแบบแบ่งกลุ่มหลายขั้นตอน (Multi-stage cluster random sampling) คือ สุ่มหมู่บ้าน สุ่มครอบครัว แล้วสุ่มบุคคล แต่ละขั้นของการสุ่มใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย (องอาจ นัยพัฒน์, 2548) โดยนำมาคำนวณด้วยสูตรที่ใช้ในการประมาณค่าเฉลี่ยของประชากร (Cochran, 1982; Lwang & Lemeshow, 1991) ได้กลุ่มประชากรจำนวน 431.64 คน / อบต. และเมื่อได้ขนาดตัวอย่างก็สุ่มแบบข้างต้น แล้วนำแบบวัดลงไปใช้ นำมาคำนวณทางสถิติเพื่อแสดงคุณภาพของแบบวัด แล้วนำผลต่างๆ กลับไปเสนอในเวทีประชาคมของทั้ง 4 องค์การบริหารส่วนตำบล

จากนั้นได้ตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้างโดยการวิเคราะห์องค์ประกอบ ศึกษาในประชาชนที่เป็นตัวแทนครอบครัวจำนวน 3,880 คน จาก 9 ตำบล ที่มีการสังเคราะห์ตัวชี้วัดออกมาได้เป็น 45 ประเด็น แบ่งได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ด้านสิ่งแวดล้อม 2) ด้านเศรษฐกิจ 3) ด้านสุขภาพ 4) ด้านสังคมวัฒนธรรม นำผลที่ได้วิเคราะห์ทางสถิติ factor Analysis พบว่าผลจากการสกัดปัจจัยด้วยวิธี PC และหมุนแกนโดยวิธี Varimax พบว่าปัจจัยที่ได้มาทั้งหมด 7 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน 2) ปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม 3) ปัจจัยด้านการถือครองที่ดินสำหรับอยู่อาศัย และทำการเกษตร 4) ปัจจัยด้านสุขภาพ และการใช้ชีวิตในชุมชน 5) ปัจจัยด้านความเอาใจใส่ของคนในครอบครัว, ที่ทำงาน 6) ปัจจัยด้านความปลอดภัยของชุมชนจากภัยธรรมชาติ และสารพิษ 7) ปัจจัยความปลอดภัย และความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน (คารุณี จงอุดมการณ์และคณะ, 2551) และในครั้งนี้จึงศึกษาวิจัยต่อเนื่องด้วยการทดลองใช้แบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวคนจนและครอบครัว

ทั่วไปสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ที่ได้ผ่านการวิเคราะห์องค์ประกอบแล้วนั้น ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการพัฒนาเครื่องมือและการหาคุณภาพของเครื่องมือ เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องมือที่เป็นมาตรฐาน และสามารถนำเครื่องมือที่ได้มานั้นมาปรับใช้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น นำมาใช้ในการเก็บข้อมูลทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชากรในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง เครื่องมือนี้สามารถเข้าใจง่าย นำมาปฏิบัติงานได้จริง รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการนำเครื่องมือไปใช้นั้นสามารถนำมาวางแผนในการดำเนินงาน การจัดสรรงบประมาณสนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงานตรงตามองค์ประกอบทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่อย่างแท้จริง เพื่อทำให้กิจกรรมต่าง ๆ นั้นมีความสำเร็จ และช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชากรในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

ตามหลักการพัฒนาเครื่องมือมาตรฐานในการหาความตรงและความเที่ยงของเครื่องมือ นั้น แบ่งเป็นการหาความตรงตามโครงสร้าง (Construct Validity) ซึ่งหมายถึง การที่เครื่องมือนั้นสามารถวัดได้ตรงตามลักษณะหรือทฤษฎีที่วางไว้ ความตรงเชิงโครงสร้างสามารถหาได้หลายวิธี ดังนี้ (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, 2542) 1) การตรวจเชิงเหตุผล เป็นการตรวจสอบเนื้อหาของข้อคำถามว่าสอดคล้อง หรือตรงตามกรอบแนวคิด หรือทฤษฎีที่ใช้กำหนดเป็นโครงสร้างในการวัดหรือไม่ การตรวจก็กระทำเหมือนการตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาดังที่กล่าวแล้ว โดยจัดทำเป็นโครงสร้างและให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบให้ 2) การตรวจสอบความสอดคล้องภายในวิธีนี้เป็น การตรวจสอบว่า ข้อคำถามทั้งหมดนั้นใช้วัดในทฤษฎีหรือโครงสร้างเดียวกันหรือไม่ การตรวจสอบก็ทำได้โดยการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างข้อคำถามแต่ละข้อกับคะแนนรวมของแบบวัดทั้งหมด หรือจะใช้วิธีหาสหสัมพันธ์แบบ Biserial ระหว่างกลุ่มที่ได้คะแนนสูงกับคะแนนต่ำก็ได้ ข้อคำถามใดที่มีค่าสัมประสิทธิ์สูงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ถือว่ามีความตรงตามโครงสร้าง 3) การตรวจหาความสัมพันธ์กับเกณฑ์ที่มีโครงสร้างเหมือนกัน วิธีนี้กระทำด้วยการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลหรือคะแนนจากแบบวัดที่เราสร้างกับแบบวัดของคนอื่นที่วัดในทฤษฎีหรือโครงสร้างเดียวกัน ซึ่งสร้างและพิสูจน์ไว้ก่อนแล้วว่ามีตรงตามโครงสร้าง ถ้าแบบวัดของเรามีสหสัมพันธ์กับของเขาสูงก็แสดงว่า แบบวัดที่เราสร้างขึ้นมีความตรงตามโครงสร้างเหมือนกัน 4) การตรวจด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) วิธีนี้เป็นวิธีการทางสถิติสำหรับตรวจหาคุณสมบัติทางจิตวิทยา ด้วยการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างข้อคำถามแต่ละข้อ เพื่อระบุลักษณะร่วมของคำถามเหล่านั้นว่า ข้อคำถามทั้งหมดที่วัดนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบอะไรบ้าง ตรงตามทฤษฎีหรือข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้หรือไม่ ถ้าตรงก็แสดงว่ามีความตรงตามโครงสร้าง 5) การตรวจด้วยการเทียบกับกลุ่มที่มีคุณสมบัติตามจิตวิทยา (Known Group) วิธีการนี้จะเอาแบบวัดที่เราสร้างขึ้นไปใช้กับกลุ่มที่เราทราบคุณลักษณะทางจิตวิทยาตามที่ต้องการวัดแล้ว โดยใช้ 2 กลุ่มที่มีลักษณะตรงข้ามกันแล้วนำผลการทดสอบมา

เปรียบเทียบกัน ถ้าพบว่าคะแนนเฉลี่ยของ 2 กลุ่มที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติก็แสดงว่าแบบวัดนั้นมีความตรงตามโครงสร้าง สามารถวัดตัวแปรทางจิตวิทยาที่ต้องการศึกษาได้ 6) การตรวจโดยใช้เมตริกหลายลักษณะและหลายวิธี (Multitrait Multimethod Matrix = MTMM) วิธีนี้แคมป์เบลล์และฟิสก์ (Campbell and Fiske อ้างใน บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธ์, 2542) ได้เสนอไว้เมื่อ ค.ศ. 1959 เครื่องมือวัดที่จะตรวจสอบด้วยวิธีนี้จะต้องมีการวัดหลายลักษณะและหลายวิธี โดยการตรวจสอบความตรงเชิงลู่เข้า (Convergent Validity) กับความตรงเชิงจำแนก (Discriminant Validity) ความตรงเชิงลู่เข้าเป็นการหาสหสัมพันธ์ระหว่างเครื่องมือวัดลักษณะเดียวกัน แต่วัดด้วยวิธีแตกต่างกัน ส่วนความตรงเชิงจำแนกเป็นการหาสหสัมพันธ์ระหว่างเครื่องมือวัดที่วัดลักษณะแตกต่างกัน แต่วัดด้วยวิธีเดียวกัน

สำหรับตรวจสอบ ความตรงตามสภาพ (Concurrent Validity) ซึ่งหมายถึง การที่เครื่องมือ นั้น สามารถคาดคะเนถึงสภาพที่แท้จริงในปัจจุบันได้ เช่น บุคคลใดที่ทำข้อสอบ มนุษยสัมพันธ์ได้คะแนนสูง ก็น่าจะมีพฤติกรรมของผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี แต่หากว่าความเป็นจริงแล้วเขาไม่มีพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ ก็แสดงว่าเครื่องมือ นั้นไม่มีความเที่ยงตรงตามสภาพ หรือ การหาความตรงตามการทำนาย (Predictive Validity) หมายถึง เครื่องมือ นั้นสามารถคาดคะเน พยากรณ์สภาพหรือการกระทำในอนาคตได้

ส่วนการหาความเที่ยง (Reliability) ของเครื่องมือ หมายถึง ความคงที่ของคะแนนที่ได้จากการเก็บข้อมูลกับคนกลุ่มเดียวกันหลายๆ ครั้งด้วยเครื่องมือฉบับเดิม หรือเครื่องมือที่เป็นคู่ขนานไม่ว่าจะ ก็ครั้งที่ตามผลของคะแนนที่ได้จะยังคงที่ หรือความคลาดเคลื่อนมาตรฐานในการวัดยังคงเดิม การหาความเที่ยงของ เครื่องมือวัด จะมีวิธีการคำนวณหาอยู่หลายวิธีดังนี้ (บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธ์ 2542) 1) การทดสอบแบบสอบซ้ำ (test - retest) การหาค่าความเที่ยงวิธีนี้ ทำการเก็บข้อมูลถึง 2 ครั้ง โดยการใช้อุปกรณ์ฉบับเดิมและใช้กับตัวอย่างกลุ่มเดิม โดยเว้นระยะเวลาของการเก็บข้อมูลพอประมาณเมื่อได้คะแนนของแต่ละคนจากการวัดแต่ละครั้ง แล้วนำคะแนนจากการทำเครื่องมือทั้ง 2 ครั้ง มาหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์กัน (correlation, r) 2) แบบคู่ขนาน (Equivalent Form Or Parallel Form) การหาค่าความเที่ยงวิธีนี้ ใช้ตัวอย่างกลุ่มเดียวกันแต่ใช้เครื่องมือ 2 ชุดที่มีลักษณะที่เป็น คู่ขนานกัน คือที่มีลักษณะวัดในเรื่องเดียวกันถามเรื่องเดียวกัน และมีค่าความยากง่ายและค่าอำนาจจำแนกในข้อหนึ่ง ๆ เท่ากัน กล่าวคือข้อที่ 1 ของชุดที่ 1 กับข้อที่ 1 ของชุดที่ 2 มีค่าความยากง่ายและค่าอำนาจจำแนกเท่ากัน โดยใช้สอบในเวลาไล่เลี่ยกัน แล้วนำคะแนน 2 ชุดมาหาค่าสัมประสิทธิ์ สหสัมพันธ์ 3) ความเที่ยงแบบแบ่งครึ่ง (Split - half - reliability) การหาค่าความเชื่อมั่นแบบนี้กระทำโดยเก็บข้อมูลเพียงครั้งเดียว แล้วแบ่งเครื่องมือเป็นครึ่งแรกครึ่งหลังหรือ แบ่งข้อคู่กับข้อคี่ ได้คะแนนเป็น 2 ส่วน ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องมือวัด 2 ชุด วัดในเวลาเดียวกัน แล้วนำมาหาค่าความเที่ยงครึ่งฉบับโดยใช้สูตรแบบสอบซ้ำ จะได้ค่าความเที่ยงเพียงครึ่งฉบับ จากนั้นก็หาค่าความเที่ยงเต็มฉบับ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

“ความอยู่ดีมีสุข” หรือ “Well-Being” ของประชาชน ในที่นี้หมายรวมถึงความสำเร็จ (Functioning) ซึ่งเชื่อมโยงกับโอกาสทางเลือกในการดำรงชีวิตและความสามารถหรือขีดความสามารถ (Capabilities) ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จซึ่งเชื่อมโยงกับประสิทธิภาพในการเลือกดำรงชีวิต ฉะนั้น “ความสุข” หรือ “Happiness” จึงเป็นส่วนหนึ่งของความอยู่ดีมีสุข “ความอยู่ดีมีสุข” มีความหมายครอบคลุมทั้งที่เป็นความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย (Objective) คือ สภาพเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคม เช่น ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย การมีสิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิตที่ดี และความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย (Subjective) ส่วนการศึกษาในแง่ของ “คุณภาพชีวิต” มักเน้นเรื่องสุขภาพเป็นหลัก ในทางนโยบายก็มีคำหลายคำที่ใช้และมีความหมายใกล้เคียงกัน อย่างเช่น คำว่าอยู่เย็นเป็นสุข อยู่ดีมีสุข หรือรวมทั้งความสุขด้วย อย่างเช่นคำว่า อยู่ดีมีสุข ให้มีความหมายครอบคลุมเรื่องเศรษฐกิจ ในขณะที่ อยู่เย็นเป็นสุข เป็นเรื่องของสุขภาพและสังคม ในปัจจุบันนี้ ยังไม่มีตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของประชากร ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ที่ผ่านมามีความสนใจในการศึกษาเรื่อง คุณภาพชีวิตและอยู่ดีมีสุขมาพอสมควร ตัวอย่าง คือ

กฤษกร จริงจิต และคณะ (2549) ได้ศึกษา ทศนคติของหัวหน้าครอบครัวและข้อมูลพื้นฐานตามแนวคิดความอยู่เย็นเป็นสุขใน จังหวัดขอนแก่น โดยใช้แนวคิดความอยู่เย็นเป็นสุขของคณะกรรมการสัมาชชาสุขภาพแห่งชาติได้มีการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย 8 ประการ คือ 1) ความมั่นคงในชีวิต ตัวชี้วัดความสุขได้แก่ ที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง อาหารพอเพียง 2) สุขภาพกาย ใจ ตัวชี้วัดได้แก่ สุขภาพกาย สุขภาพจิต 3) ครอบครัวที่ดีตัวชี้วัดได้แก่ การอยู่พร้อมหน้าครอบครัว และมีงานทำ ความรัก ความเข้าใจ ไม่ทะเลาะ ริษยาระหว่างกัน 4) ชุมชนเข้มแข็ง ตัวชี้วัดได้แก่ การเรียนรู้แบบกลุ่ม ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ และการพัฒนาการนำกิจกรรมกลุ่ม 5) สิ่งแวดล้อม ทางชีวิตที่ดี ตัวชี้วัดได้แก่ ดินที่อุดม น้ำและสัตว์ที่บริบูรณ์ สิ่งแวดล้อมปราศจากมลพิษหรือสารเคมี มีถนน ประปา และไฟฟ้าใช้ 6) เสรีภาพ เสรีภาพในการกระทำสิ่งใดที่ไม่กระทบทางลบต่อผู้อื่น ปลอดภัย 7) ความพอใจในตนเอง ตัวชี้วัดได้แก่ ครอบครัวที่เป็นสุข การงานที่สำเร็จ 8) การเข้าถึงธรรมะ ตัวชี้วัดได้แก่ ชีวิตที่สงบ มีความพอใจในตนเอง ทำบุญหรือช่วยเหลือผู้อื่น จากผลการวิจัยพบว่า จากการสัมภาษณ์แบบสอบถาม 75 ชุด เห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องความอยู่เย็นเป็นสุข พบสิ่งที่เป็นปัญหามากที่สุดคือเรื่องภาวะหนี้สิน แต่ผลสรุปทั้งหมดครอบครัวมีความสุขได้ถ้าครอบครัวมีความอบอุ่น แม้ว่าบางส่วนเห็นด้วยว่าเงินสร้างความสุขให้มากขึ้น

ยงยุทธ ขจรธรรม และคณะ (2543) ศึกษาเรื่อง โครงการวิจัย “กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย” พบว่า ความสุขเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้มากกว่าการถ่ายทอด จะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาขึ้นอยู่กับ วิธีคิดและความรู้สึกขณะนั้น วิธีชีวิตมีผลต่อวิธีคิดเรื่องความสุข

และวัดได้เฉพาะกลุ่ม แสดงให้เห็นว่าการที่จะวัดความอยู่ดีมีสุขของประชาชนต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีความแตกต่างกัน เช่น ด้านการดำเนินชีวิต สุขภาพ ฐานะเศรษฐกิจ อาชีพ เป็นต้น

สุพัฒน์ สุระคณัย (2544) ศึกษาเรื่อง เครื่องชี้วัดความผาสุกของครอบครัวชนบทในจังหวัดขอนแก่น พบว่า เครื่องชี้วัดความผาสุกของครอบครัวจากทัศนะชาวบ้าน ชาวบ้านให้ความหมายของความผาสุกสะท้อนมาจากสภาวะความเป็นอยู่ของครอบครัว ที่ประสบกับความแห้งแล้ง ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดด้านปัจจัยพื้นฐานของชีวิตเป็นลำดับแรกๆ ส่วนตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจ ด้านสภาวะความเป็นอยู่ ด้านจิตใจและด้านอื่นๆอยู่ในลำดับรองลงมา ส่วนในด้านระดับความผาสุกของครอบครัวส่วนใหญ่อยู่ในระดับกลาง พบว่า ครอบครัวเดียวกับครอบครัวขยายมีระดับความผาสุกไม่แตกต่างกัน และระดับความผาสุกของครอบครัว แตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจและองค์ประกอบของครอบครัว

งานวิจัยนี้ได้รับอิทธิพลและศึกษาต่อเนื่องจากโครงการ Wellbeing in Developing Countries (WeD) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยดำเนินการภายใต้การสนับสนุนของ Economic and Social Research Council (ESRC) ประเทศสหราชอาณาจักร มาตั้งแต่ พ.ศ. 2546 โดยมีศูนย์กลางการวิจัยที่มหาวิทยาลัย Bath ประเทศสหราชอาณาจักรและมีพื้นที่ดำเนินงานศึกษาวิจัยภาคสนามในประเทศกำลังพัฒนา 4 ประเทศ คือ เปรู เอธิโอเปีย บังคลาเทศ และไทย ซึ่งมีโจทย์การวิจัยของโครงการวิจัยเรื่องความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา วางอยู่บนพื้นฐานปัญหาการวิจัยที่ว่า ประเทศพัฒนาแล้วประสบคือ สิ่งที่เราเรียกว่า“การพัฒนา”ซึ่งมีการดำเนินการมานับตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น จะนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่า“ความอยู่ดีมีสุข”ของมวลมนุษยชาติได้จริงหรือไม่ หรือถ้าหากจะพิจารณาในทางกลับกันก็คือเราจะทำอย่างไรเพื่อที่จะให้การพัฒนานำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุขของมวลมนุษยชาติ โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนั้นว่า 1) ศึกษาสภาพปัญหาความยากจน ความอยู่ดีมีสุข และระดับคุณภาพชีวิตที่ต้องการ ทั้งในระดับปัจเจก และระดับครัวเรือนของชุมชนที่ได้รับการคัดเลือก เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย 2) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความอยู่ดีมีสุขกับคุณภาพชีวิต 3) ศึกษากระบวนการนโยบายของรัฐที่เป็นอยู่ ว่ามีผลต่อปริมาณและคุณภาพของทรัพยากร ที่ประชากรสามารถนำมาใช้ อย่างไรบ้าง 4) ศึกษาถึงความไม่เท่าเทียมในการกระจายทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งในระดับปัจเจกของ แต่ละครัวเรือน ระดับครัวเรือน และระดับชุมชนว่ามีผลต่อความอยู่ดีมีสุขและคุณภาพชีวิต อย่างไรผลที่ได้จากการศึกษาวิจัย คาดว่าจะสามารถนำไป วิเคราะห์เพื่อหากฎเกณฑ์ทางทฤษฎีอันจะนำไปอธิบาย รูปแบบของปัญหาต่างๆ ที่เกิด ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและใช้ประกอบ การพิจารณาเพื่อวางแผนพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชน จากผลการศึกษาอย่างต่อเนื่องในครั้งนั้น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ จาก <http://www.wed-thailand.org/index2.html>, ค้น 1 มีนาคม 2552) ผลจากการศึกษารั้งนั้น (พ.ศ. 2546 - 2549) ได้ผลการการศึกษาที่ชี้นำการวิจัยในกลุ่มเป็นลำดับ อาทิ ผลการศึกษาที่พบว่า

ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ได้แก่ resources, needs, agency, structure and subjective quality of life ซึ่งผลการศึกษาในระยะที่ 1 เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 6 กลุ่ม ที่แบ่งตามเพศ อายุ และเศรษฐกิจฐานะในพื้นที่ที่เข้าร่วมวิจัยในประเทศไทย 4 พื้นที่ ได้แก่ ขอนแก่น สงขลา มุกดาหาร และ ร้อยเอ็ด ในช่วงตุลาคมถึงธันวาคม พ.ศ. 2547 พบว่ามีดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุขและคุณภาพชีวิตของบุคคลรวม 26 ตัวชี้วัด โดย 7 อันดับแรก คือ 1) ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ดี 2) การมีสุขภาพดีและชีวิตยืนยาว 3) มีรายได้และมีเงินเหลือเก็บ 4) มีงานทำ 5) สภาพบ้านอยู่อาศัยเหมาะสม 6) มีการศึกษา และ 7) ไม่มีหนี้สิน (Jongudomkarn & Camfield 2006) จากนั้นมีการศึกษาอย่างต่อเนื่องจนนำไปสู่การศึกษาความอยู่ดีมีสุขในชุมชนอีสานที่สังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขและการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข ซึ่งสนับสนุนทุนการวิจัยโดยมูลนิธิเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนร่วมกับนักวิจัยไทบ้าน จำนวน 35 คน เพื่อสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขหรือความอยู่ดีมีสุขที่ได้ผลการศึกษาที่สังเคราะห์ตัวชี้วัดได้เป็น 47 ประเด็นย่อยและได้ผ่านการทดลองใช้ในกลุ่มตัวอย่าง 300 คน ซึ่งสามารถแบ่งได้ 4 ด้าน คือ 1) ด้านสิ่งแวดล้อม 2) ด้านเศรษฐกิจ 3) ด้านสุขภาพ และ 4) ด้านสังคม (บัวพันธ์ พรหมพักพิงและคณะ, 2550)

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดคุณภาพชีวิตขององค์กรอนามัยโลก Power, Bullinger and WHOQOL Group (2002) ซึ่งในปัจจุบันนี้ได้มีการพัฒนาเพื่อให้สามารถอธิบายคุณภาพชีวิตของแต่ละกลุ่มได้และมีความชัดเจนยิ่งขึ้น และมีการนำทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการอธิบายคุณภาพชีวิต รวมทั้งพยายามปรับปรุงขึ้นเป็นรูปแบบเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ซึ่งในประเทศไทยและ สำหรับการวัดและประเมินคุณภาพชีวิตครอบครัวเท่าที่สืบค้นข้อมูลมีผู้ศึกษาบ้าง ในประเด็นที่ใกล้เคียง เช่น ศึกษาโดยใช้คำว่า “ครอบครัวอบอุ่น” (มนัส วาณิชชานนท์, 2550) “ครอบครัวเข้มแข็ง” (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว 2548) “ความผาสุกครอบครัวชนบท” (สุพรรณ สุระคณัย, 2544) ส่วนในต่างประเทศที่มีผู้พัฒนาเครื่องมือการศึกษาไว้เพื่อใช้ประเมินคุณภาพชีวิตครอบครัวที่มีเด็กพิการ (Hebbeler et al, 2007) อาทิ Brown, Anand, Fung, Isaac และ Baum (2003); Brown, Mac Adam-Crisp, Wang & Iarocci (2006) และ Isaac และ คณะ (2007) ได้พัฒนาเครื่องมือการวัดคุณภาพชีวิตที่ได้ใช้ในออสเตรเลีย แคนาดา และ อิสราเอล มี 9 องค์ประกอบ ได้แก่ สุขภาพ การเงิน ความสัมพันธ์ในครอบครัว การได้รับความช่วยเหลือ การบริการต่างๆ ที่ครอบครัวได้รับ ค่านิยมการดำรงชีวิต การเตรียมสู่งานอาชีพ นันทนาการ และ ความสัมพันธ์ในชุมชน ส่วนที่วิจัยที่ศึกษาในประเทศลาตินอเมริกัน (Aznar & Castanon, 2005) ได้พัฒนาเครื่องมือประเมินคุณภาพชีวิตครอบครัวประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ คือ ความอยู่ดีมีสุขทางกายภาพ ความอยู่ดีมีสุขทางอารมณ์ ความแข็งแกร่งและพัฒนาการส่วนบุคคล กฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกับคู่สมรส ชีวิตครอบครัว และ ความสัมพันธ์กับชุมชน นอกจากนี้ยังมีนักวิจัยอีกทีมที่พัฒนาเครื่องมือ คือ Hoffman, Marquis, Poston, Summers & Turnbull (2006); Poston และคณะ (2003);

Summers และคณะ (2005) พัฒนาและทดสอบเครื่องมือการประเมินคุณภาพชีวิตครอบครัวมี 5 องค์ประกอบ คือ ปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว การทำหน้าที่บิดามารดา ความอยู่ดีมีสุขทางอารมณ์ ความอยู่ดีมีสุขทางกายภาพ และการได้รับการสนับสนุนจากแหล่งประโยชน์ในการดูแลผู้พิการ ซึ่งเครื่องมือนี้ต่อมา Zuna, Selig, Summers, และ Turnbull (2009) ได้นำไปดัดแปลงใช้ประเมินในกลุ่มครอบครัวที่ไม่มีเด็กผู้พิการโดยตัดข้อสุดท้ายด้านการได้รับการสนับสนุนจากแหล่งประโยชน์ในการดูแลผู้พิการออกพร้อมทั้งทำการวิเคราะห์องค์ประกอบปรากฏว่าได้ผลยืนยันตามโครงสร้างเครื่องมือนี้ (คารุณี จงอุดมการณ์ และ คณะ 2553)

สำหรับงานวิจัยนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย และการเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่องของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชานั้น ได้รับการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2549 จนถึงปัจจุบัน โดยในกระบวนการของการศึกษาวิจัยในแต่ละช่วงปีที่ผ่านมา ได้มีการสกัดองค์ประกอบทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข โดยวิธีการวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อสกัดองค์ประกอบที่มีความสำคัญ และถือเป็นองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข รวมถึงในแต่ละกระบวนการของการการจัดทำ และการพัฒนาแบบสอบถาม หรือเครื่องมือในการศึกษาวิจัยนั้น ได้มีการผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิในทุกช่วงปี ในการศึกษาครั้งนี้จึงต้องการนำเครื่องมือที่ผ่านกระบวนการพัฒนาดังกล่าวมาทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมายการวิจัย เพื่อทดสอบว่าเครื่องมือนี้สามารถวัดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวที่มีสถานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันได้หรือไม่ เพื่อสามารถนำเครื่องมือที่ผ่านกระบวนการพัฒนาแล้วไปให้องค์การบริหารส่วนตำบล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่ได้นำไปประยุกต์ใช้ต่อไปในอนาคต

ในการคัดเลือกพื้นที่เพื่อการตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้างในการทดลองประเมินความอยู่ดีมีสุขโดยเครื่องมือที่รับการพัฒนาที่ที่ได้รับการพัฒนาเพื่อวัดความตรงตามโครงสร้าง โดยการวัดตัวแปรทางจิตวิทยาที่ต้องการศึกษาได้ ด้วยการศึกษาคสอบในกลุ่มอ้างอิง (Known Group Technique) ซึ่งผู้วิจัยได้พิจารณาพื้นที่ศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้ใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาจากโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา (2547; Jongudomkarn & Camfield, 2006) ที่พิจารณาจากระยะห่างจากเมืองหลักของชุมชนนั้น ๆ เนื่องจากเห็นว่าชุมชนยังตั้งอยู่ห่างเมืองเท่าใด ความยากจนของประชากรในพื้นที่ก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้นเท่านั้นแต่ความยากจนจะเป็นข้อบ่งชี้เพียงเรื่องของความอยู่ดีมีสุขหรือเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาในครั้งนี้ จึงได้พิจารณาคัดเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพห่างไกลเมือง มีระดับความสูงของพื้นที่ มีสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้ามาเป็นองค์ประกอบด้วย ซึ่งพื้นที่ตำบลยางคำเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ไกลเมือง มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ แม่น้ำมูล แม่น้ำเสียว รวมถึงป่าบุ่งป่าทาม ในขณะที่เดียวกันพื้นที่เทศบาลตำบลม่วงหวาน อำเภอโนนสูง จังหวัดขอนแก่น เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในระดับความสูงในระดับเดียวกันซึ่งหมายถึงความชุ่มน้ำมีความคล้ายคลึงกัน แต่อยู่ใกล้เขตเมือง มี

โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในพื้นที่จำนวนมาก รวมถึงยังมีแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญ คือ แม่น้ำพอง ภูพานคำ จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่กล่าวมาในเบื้องต้นจะส่งผลต่อด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวยากจนและครอบครัวทั่วไปแตกต่างกันหรือไม่ และครอบครัวในสองพื้นที่นั้นมีคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขเป็นอย่างไร